

II. A 2019–2020-as sajtóvita

2019. július elején a mindennapkonyv.hu könyves portál főszerkesztője interjút készített a visszaemlékezéseket sajtó alá rendező Kovács Attila Zoltánnal. Azt nyilatkozta, hogy az emlékiratokat elsőként megjelentető munkában található cenzúra számára „*rejtélyes történet, amire a leszármazottak sem tudnak pontos választ adni*”. Hozzátette, hogy nem tudja, hogy „*kik, miért, hogyan, kinek a parancsára avagy önkényére hivatkozva hoztak össze egy torzó megjelenést*”. Véleménye szerint ezért

„a hajdani kiadásnak semmi értelme nem volt, benne félrevezető jelölések, illetve jelöletlenségek (ahol cenzúráztak, elhallgatták) sorjáznak, kitépték a szöveg gerincét, majd a börtönlélmények fejezetnél holmi utólagosan kreált kronológia okán szó szerint szétverték a memoárt”.

Majd hozzátette: „*a csonkolásra azoknak kell választ adni, akik végrehajtották*”. Kovács azt is elmondta, hogy az emlékiratból

„látszólag összevissza húztak ki részeket, de aztán menet közben kibukik a tendencia: hiányzik a Veessenmayer-jelentés, a Zsidó Világkongresszus nyilatkozata Bethlen védelmében, a memoárhoz becsatolt román és magyar nyelvű dokumentumok egésze, megrázó passzusok (Bánffyiné Váradi Arankával való találkozás, közéleti küzdelmei a megszállókkal, a memoár fejezetkiegészítései, utóhangok, újságbetétek, a Fadrusz-történet pl.), komplett események a börtönléírásoknál [...]”.

Úgy látta, hogy

„kommunista cenzúra ez a javából: csináljuk Bethlenből bűnöst (avagy maradjon a bűnös képében, hiszen a román elvtársak véleményét nem kéne birizgálni a magyar elvtársaknak sem), és lám, ha maga a «bűnös» nem hivatkozik a felmentéseire a saját emlékirataiban, akkor tulajdonképpen össze is ért, aminek össze kell érni, teljes a közép-európai liberális történelemszemlélet – mindenki bűnös, aki 1945 előtt tisztséget viselt, netán volt mersze konzervatív-keresztény elveket vallani; ők nyilván nem férnek be a szocialista homo-képbe,

ellenben a vagyonukra, kastélyaikra, földjeikre, értékeikre szükségük volt, hiszen össze kellett lopni a szocializmusra a zsákamányt.²

Három hónappal később, 2019. szeptember végén Romsics Ignác a maszol.ro oldalnak adott interjújában válaszolt az őt ért kritikákra. Elmondta, hogy 1980 vagy 1981 nyarán a Román Tudományos Akadémia vásárhelyi kirendeltségének egyik magyar munkatársa, Tonk Sándor mutatta meg neki a kéziratot. Romsics már akkor azt javasolta, hogy ki kellene adni az emlékiratot, de ez az akkori Romániában fel sem merülhetett, *„és akkor még a magyarországi kiadók sem lelkesedtek az ötletért”* – tette hozzá.³ A visszaemlékezés végül a Zrínyi Katonai Kiadó *Sisak és cilinder* sorozatában jelent meg 1989-ben. Romsics elmondása szerint egy gépiratból dolgozott, amit Bethlen Béla négy leányának egyike, Bethlen Klára bocsátott a rendelkezésére.

Felidézte, hogy az emlékiraton szerkesztői változtatásokat eszközölt, amelyek egyrészt a kiadó által kért rövidítések voltak, részben pedig ő látta szükségesnek *„a szöveg egységességének és logikai, kronológiai ívének a biztosítása érdekében”*. Egy hosszabb rész elhagyását – melyet azonban Romsics nem jelöl meg – Bethlen Klára kérte édesapja emlékének védelme miatt. Romsics kifejtette, hogy a kihagyásokat szögletes zárójelbe tett három ponttal jelölte, s azok *„semmilyen tekintetben sem érintik a visszaemlékező mondanivalóját, és semmilyen szempontból sem vetnek rossz fényt rá”*. Véleménye szerint *„a változtatások tehát egyáltalán nem tekinthetők politikai cenzúrának vagy «csonkolásnak»”*. Végezetül pedig leszögezte, hogy *„aki – akár reklámfogásként, akár politikai megbízásból – mást állít, mint például a 2019-es új kiadás szerkesztője, az egész egyszerűen hazudik. Mindezt egyébként, ahogy szokás, a kötet bevezetésében annak idején meg is írtam, ahogy azt is, hogy a változtatások a család tudtával és beleegyezésével történtek”*.⁴

Több mint fél évvel az interjú megjelenése után Bethlen Klára, Bethlen Béla dédunokája ugyanezen a fórumon reagált a Romsics-interjújában elhangzottakra. Leírta, hogy egyetemi tanulmányai alatt egy-egy beadandó dolgozathoz vette elő dédapja iratait, s amikor elkezdte rendezni a hagyatékot, akkor vette észre, hogy a Romsics Ignác által szerkesztett kiadás hiányos. Ezt eleinte nem tartotta annyira meglepőnek,

„hiszen a rendszerváltás előtti időszakban igencsak szűrve volt, hogy mi mehetett át a figyelmes cenzúrán. Eleinte tehát én is ennek az intellektuális szűrőnek a jelenlétével

² Hományi, 2019.

³ Az emlékiratból 1986-ban két oldalas részletet közölt Romsics, lásd Romsics, 1986.

⁴ Vig, 2019.

mentettem fel az első kiadás szerkesztőjét, arra gondoltam, egy őszinte embernek nem lehetett könnyű akkoriban történésznek lenni. Ugyanakkor a memoár kiadásnak vannak mindenki által ismert szabályai, ami minden körülmények között köti a historiográfus kezét” – fogalmazott.

Bethlen Klára szerint az emlékirat újbóli kiadásával azt akarták elérni, hogy *„abban a formában is megjelenjen a kötet, ahogy azt a szerzője, Bethlen Béla megírta – célunk az volt, hogy nyelvvezetésben, szerkesztésében és mondanivalójában semmiféle változás ne legyen*”. Majd azzal folytatta, hogy

„bizonyos alapszabályokat fiatal történész hallgatóként is meg kellett, hogy tanuljunk, így számomra több mint meglepő volt azt megtapasztalni, hogy például a «Börtönlélményeim» című fejezet durva átszerkesztésen esett át és a bekezdéseket felcserélve illetve a teljes könyvből jelentős részeket kihagyva került a könyv korábban publikálásra. Súlyosbítja a helyzetet, hogy mindez több esetben jelöletlenül”.

Véleménye szerint mindezt, valamint az emlékirathoz csatolt iratok elhagyását *„lehetne talán még a 30 évvel ezelőtti cenzúrára fogni, de az egészen bizonyos, hogy a politikai ártatlanságát igazoló részek nem a család kérésére maradtak ki*”.⁵

Romsics Ignác egy nappal később reagált a dédunoka felvetéseire. Levelében szó szerint idézte a 2019. szeptemberi interjú egyes részeit, majd hozzátette, hogy

„újra végig lapozva a kötetet megállapítottam, hogy éppen 33 szögletes zárójel található a szövegben. A sorozat többi kötetéhez képest így is dupla terjedelmű mű született. Ezt bárki ellenőrizheti. A szerkesztői «beavatkozásból» egyébként egyáltalán nem csináltam titkot, úgyhogy nincs mit leplezni. A könyv szerkesztői bevezetőjében a tényeknek megfelelően megírtam”.

Ezek után idézte az 1989-es kötet szerkesztő előszavát, amelyben – szerinte – világosan leírta a szerkesztés alapelveit.⁶

Pár nappal később a *Sisak és cylinder* sorozat szerkesztője, Bartyik István is hozzászólt a vitához. Megosztotta, hogy a Zrínyi Kiadó vezetői egyetlen megkötést tettek, előírták, hogy az egyes kötetek ne legyenek túlságosan hosszúak, aminek – Bartyik szerint –

⁵ Bethlen, 2020.

⁶ Romsics, 2020.

„pénzügyi és egyéb kiadási szempontok voltak az okai”. Látva a kézirat terjedelmét, úgy döntöttek, hogy ha az egészet a szöveghez csatolt mellékletekkel együtt adják közre, akkor a kiadvány a sorozat zsebkönyv formátuma miatt 400 oldalnál is hosszabb lesz. Bartyik ezért a kiadó nevében a szöveg rövidítésére kérte Romsicsot. A volt sorozatszerkesztő szerint

„én magam is sajnáltam volna, ha ez az értékes dokumentum nem tud megjelenni a sorozatban. Hangsúlyozom, hogy a rövidítésre kifejezetten terjedelmi, és nem politikai okok miatt volt szükség. Abogy Bethlen István emlékiratát nem cenzúrázta senki, úgy Bethlen Béláét sem. Romsics Ignác a kért terjedelmi rövidítéseket elvégezte, amelyeket a kötet lektora, Csatári Dániel teljesen helyén valónak tartott, és Bethlen Béla leánya, Martinné Bethlen Klára sem kifogásolt”.⁷

Martin József, id. Bethlen Klára közeli rokona is megosztotta a véleményét. Szerinte Kovács Attila Zoltán és Bethlen Klára kész ténynek tekintik, hogy

„1988–1989 Magyarországon élt és virágzott a «figyelmes cenzúra». Ez azonban tévedés, akkor már nem így volt; a történész szakma belső tájain nem jártam ugyan, de újságíróként jól ismertem a sajtó cenzurális viszonyait. Ezek alapján, kortárs résztvevőként, a tévedés nagyobb kockázata nélkül állítom, hogy a nyolcvanas évek legvégére a cenzúra szép lassan ki- és elhalt a magyarországi publikációs fórumokon, bárha 1990 előtt formálisan még diktatúra volt Magyarországon”.⁸

Érdemes megjegyezni, hogy Kovács Attila Zoltán a Romsics Ignáccal készült interjú alá írt hozzászólásban egyenesen azt állította, hogy Romsics „a kézirat 60%-át kibúszta jelöletlenül. És értelemszerűen nem a család kérésére [...]”, majd hozzátette, hogy „ugyanabból a hagyatékból dolgoztunk, mégis óriási a különbség a két kiadvány között, ily egyszerű”.⁹ Mintha ezt vette volna át az új forráskiadásról megjelent recenziók egyike, amelyik már egyenesen azt állította, hogy a teljes szöveg több mint a fele „fennakadt a cenzoron”.¹⁰ Egy másik könyvismertető szerint „döbbenetes a mennyiségi különbség, és meghökkentő az, hogy milyen szövegek maradtak ki. Az olvasó óbatatlanul is tendenciát keres, és megpróbál eligazodni abban a kérdésben, hogy mi lehetett az, ami a harminc évvel ezelőtti csonkítást indokolta”.¹¹

⁷ Bartyik, 2020.

⁸ Martin, 2020.

⁹ Vig, 2019.

¹⁰ Margittai, 2020.

¹¹ Grozdist, 2019.